

Keringőkirályok Magyarországon

Éljen a magyar! – Gyorspolka csárdás ritmusban

„A magyar nemzetnek ajánlva!”

A ma is igen közkedvelt bécsi keringő szerepe egykor csak a táncmuzsikára korlátozódott. Néhány kiváló bécsi zeneszerzőnek köszönhetően a műfaj később koncerttermi előadásban is népszerűvé vált, szerte a világon.

Az osztrák-bajor területen kialakult keringő a Bécsi Kongresszus (1814–15) után terjedt el szélesebb körben. Valcert operaszínpadon 1786-ban táncolnak először, tehát abban az időben, amikor az első magyar verbunkos táncok Bécsben, nyomtatásban is megjelennek (Bengráf: Ballet Hongrois, 1784 stb.). Mint tudjuk, a háromnegyedes lüktetésű valcerrel szemben a verbunkos kizárólag páros ütemű táncmuzsikát jelent.

Egészen természetes, hogy a saját nemzeti feladataival, nyelvi magyarosodásával elfoglalt magyarság a XIX. sz. elejétől a verbunkos tánc felé fordul, és majd az elvesztett szabadságharcot követően is nehezen lesz összeegyeztethető a magyar nemzeti függetlenség gondolata a Bécsből jövő, „schwarzgelb” (fekete-sárga) színezetű hatásokkal, ami jól tükröződik a korabeli magyar – illetve részben német nyelvű – Pesten megjelent újságok „értékén aluli” bírálataiban.

A Monarchia közös gondjai később, a kiegyezés után közelebb hozzák egymáshoz a bécsi és a pesti polgárt.

Itt jegyezzük meg, hogy írásunkban főleg a magyar vonatkozásokat igyekeztünk ismertetni, és a történeti részt illetően elsősorban Brodszky Ferenc, Norbert Linke és Marcel Prawy Strauss-könyveire támaszkodtunk.

A Bécsben 1828 őszen, mindössze 31 évesen elhunyt Schubert művészetére nagy hatással van az osztrák-német népdal. A bajor és osztrák paraszttáncok, a ländler az ő működése idején alakulnak keringővé, az új évszázad táncává, a bécsi Lanner és a Straussok műfajává. Schubertnek még van alkalma hallani Lanner zenekarát.

A ländler és a még kialakulóban lévő valcer folytatását jelentik Schubert, Bécs környéki vendéglők baráti társaságának, gyakran rögtönzött módon játszott keringői, amelyek még őrzik a népi hagyományokat, de Lannernek és id. Johann Straussnak kö-

szönhetően meghódítják a fényes bálterme-
ket, a társadalom széles rétegét.

Rájuk emlékezve mondja ifj. Johann Strauss, a valcerkirály: „Megmutatták, miképp lehet előre haladni. Egyedül a forma kibővítésével. Ez volt az én érdemem.” (Norbert Linke: Az ifjabb Johann Strauss, Bp., 1989, 47. l.)

Testvére, Eduard Strauss emlékezéseiben a következőket olvashatjuk (lásd Brodszky Ferenc: Johann Strauss életének krónikája, Bp., 1966. 11. l.):

„Mind Lanner, mind Strauss naturalista muzsikások voltak, minden elméleti előképzettség nélkül; finom zenei érzékükkel mégis megéreztek, hogy a jó öreg szilárd léptű Deutscher (megj.: német tánc) felfrissítésre, megújulásra szorul. Előttük ugyan már más zeneszerzők is megkíséreltek keringőket írni, tizenkét számot, egyenként tizenkét üteműt, introdukció és kóda nélkül, ... Néhány szokványos stílusú keringő ... után, Lanner és Strauss úgy módosította a régi keringő formáját, hogy a zenedarab elé introdukció került, melyre tizenkét, később tíz, majd végül öt szám következett. Az egész egy kódával nyert befejezést, mely az azt megelőző keringők motívumaiból állt.”

Ifj. Johann Strauss keringőiben az osztrák néptánc szellemét jellegzetes bécsies kedélyesség hatja át. Gyakorta alsó terckíséretet szólaltat meg a dallamhoz, és jellemző rá az osztrák népies muzsikálásból megőrzött, naturalisztikus hangszerelés.

Amikor Clemens Krauss halála után, 1954-ben Willi Boskovsky, a Bécsi Filharmonikusok koncertmestere vette át a hagyományos újévi koncertek irányítását – folytatva Krauss 1939 december 31-én megkezdett, kizárólag ifj. Johann Strauss műveiből összeállított hangversenyeinek tradícióját –, valószínűleg nem gondolta, hogy az ezredfordulón már többszázmillió ember otthonába jutnak el az újévkor, a Musikverein aranyszínpadon felcsendülő dallamok.

A Denevér, a Cigánybáró, a „monarchia-operett” megteremtőjének Kék Dunája azóta szinte szertartásos megidézését, szimbólumát jelenti egy közös, közép-európai kulturális tradíciónak.

Úgy tűnik, egyes nemzetek a királyság fenntartásával bizonyítják hűségüket hagyományaikhoz, míg mások kultúrájukban, zenéjükben vélik megelégni ezt a lelki támaszt.

Ifj. Johann Straussban látszik megtestesülni az a zseniális tehetség, metronómba nem illeszthető könnyedség, báj és szüntelen inspiráció, amelynek típusa oly gyakran volt megfigyelhető a Monarchia vegyes lakosságú területén. Jellemző rá az a zenélési mód, amit a muzsika szeretete, és a kiapadhatatlan fantázia tart szüntelen mozgásban.

Amikor a valcerkirály Bécs elővárosában, Sankt Ulrich-ban (VII. kerület), a Lerchenfelder Strasse 15. szám alatt lévő szülőházát 1893-ban lebontották, a 68 esztendő Strauss néha kisétált oda, elmerengve a törmelékhalom előtt. Talán édesanyjára, nagyszüleire, dédszüleire, a Sankt Ulrichban lakó ősökre gondolt, akiket ő már csak elbeszélésekből ismert.

Gyermekkorának története már a Leopoldstadtban kezdődik, ahová 4 éves korában költözik szüleivel, abba a városrészbe, ahol apja, nagyapja született, és ahol dédapja, Johann Michael Strauss dolgozott.

Atyai dédapja nem Ausztriában született. Magyarországon, Budán látta meg a napvilágot 1720-ban, zsidó családban. Később katolikus hitre tért át, és 1762. február 11-én Bécsben, a Stephansdomban lépett házasságra az Alsó-Ausztriából való Rosalia Buschin-nal, egy vadász leányával. A templom házassági anyakönyve szerint „a tisztelteméltó Michael Strauss, gróf Rogendorff tábornagy öxellenciájának szolgálja, egy kitért budai zsidó.” (Lásd: Marcel Prawy: Johann Strauss, Bp., 2000, 19. l.)

Az okiratok tanúsága szerint Johann Michael Strauss 1764-től a Leopoldstadtban volt kárpitos. Hogy a Budáról származott dédapa játszott-e valamilyen hangszeren, nem tudjuk, viszont muzsikuskapcsolatai zenei érdeklődéséről vallanak: fiainak keresztapja Philipp Louis udvari muzsikus, és Johann Adam Hemerle orgonaépítő mester (lásd Linke i.m. 10. l.).

Ifj. Johann Strauss nagyapját Franz Borgia Straussnak hívták. 1764. október 10-én született Bécsben, a Leopoldstadtban, és 1797. október 23-án vette feleségül Barba-

ra Dollmant, egy kocsis árváját. Pincér, majd serfőző lett, a polgáresküti 1803. március 26-án tette le és még ebben az évben megvásárolta a Floss Gasse 7. sz. alatti „Jó pásztorhoz” címzett fogadót. Itt született 1804. március 14-én idősebb Johann Strauss.

Nehéz gyermekkor jut neki, csupán a vendéglőben rendszeresen hallott muzsika jelent igazi örömet számára. Hét éves korában elveszíti édesanyját és 12 éves, amikor a Bécsi Kongresszus idejére eladósodott apja a Dunába öli magát.

Az elárvult fiú könyvkötő inaként próbálja előteremteni a kenyérré válót, majd teljesen a zenetanulásnak szenteli életét. Gyámja Anton Müller „úri szabó”. Idősebb Johann Strauss 1824. július 11-én köt házasságot a liechenthali plébániatemplomban (ahol Schubertet 1797-ben megkezesztették) Anna Streimmel, egy odaváló sörösgazda leányával. Mindketten katolikusok. Házasságukból három fiú, Johann, Josef és Eduard és két leány, Anna és Therese születik.

Anélkül, hogy túlságosan belebonnyolódna a „tősgyökeres” bécsi Johann Strauss őseinek részletes ismertetésébe (Prawy, idézett könyvének elején levezeti a családfát), elegendő annyit tudnunk, hogy az elődök Bécs környékéről, Alsó-Ausztriából, Magyarországról, Luxemburgból, Bajorországból, Közép-Frankóniából, és talán Sziléziából is származtak (lásd: Linke i.m. 10. l.).

Id. Johann Strauss 1822. január 13-án szabadul fel. Hogy a könyvkötő inaként eltöltött évek nem voltak teljesen haszontalanok, arról később sok, sajtóközvetítő bevezető „Original-Walzer” kottája tanúskodik... Még ez év folyamán – mint brácsás – csatlakozik a nála 3 évvel idősebb Josef Lanner kamaraegyütteséhez, majd a következő évben a Scholl fivérekhez. A házasság engedélyezését követően egy ideig „gyakorló zenetanár”-ként működik, majd kvintettet alapít, ami rövidesen 14 tagú zenekarrá növekszik.

1829 őszén sikerül kiütnie a nyeregből legnagyobb riválisát, Lannert, és ő lesz a Sperl kávéház zenei vezetője. 1823-tól foglalkozik komponálással, de gyakran szorul segítségre a hangszerelést illetően, ezért 1835-től zeneszerzési és generálbaszus órákat vesz Ignaz von Seyfriedtől, a Theater an der Wien sikeres zeneszerzőjétől. Előzőleg gyakran van segítségére művei kidolgozásában fiatal muzsikustársa, Philipp Fahrbach (1815–1885).

Id. Johann Strauss (litográfia, 1835) és felesége, Marie Anna Streim (akvarell, 1838)

A Fahrbach család kiterjedt bécsi muzsikusi család. Mivel vannak magyar vonatkozású adataink is róluk, ráadásul Lanner, és az idősebb Johann Strauss mellett id. Philipp Fahrbach számít a kor legjelentősebb bécsi tánckomponistájának, indokolt, hogy röviden megemlékezzünk róluk.

Idősebb Philipp Fahrbachról talán elegendő annyi, hogy amikor az 1848-as forradalom után ifj. Johann Straussnak, az udvari bálók zeneigazgatói címének átruházására vonatkozó kérelmét forradalmi magatartása miatt elutasították, Philipp Fahrbach lett az id. Johann Strauss halála miatt megüresedett karnagyi poszt birtokosa.

Testvérei, Joseph, Anton és Friedrich, valamennyien muzsikuskok. Friedrich Fahrbachról (1811. Bécs – 1867. Verona) külön is szólunk, Bécsben megjelent, magyáros jellegű tánckompozíciói okán. Eleinte fuvolás id. Johann Strauss zenekarában, 1848–1855 között katonakarmester, majd a Verona közelében lévő Ala-ban a Societá Filarmonica igazgatója, végül zenetanár Veronában.

Bécsben megjelent magyaros táncai: „Frischka oder Galopp” (1833), „2 Frischka und ein ungarischer Marsch” (1833), „Ungarischer National-Tanz” (1833), „Pesther-Frischka” (1835) és Attila-Frischka (1846) (lásd: Studia M., 1990, 32, 217–220. l.).

Ifj. Philipp Fahrbach (1843–1894) Jakob Dontnál tanul hegedülni Bécsben, majd 1870-től 10 évig katonakarmester Pesten, illetve 1884-ig Bécsben. Rendszeresen vezényel Párizsban, de fellép Madridban, Koppenhágában, Berlinben és Lisszabonban is. Őt testvére szintén muzsikál.

Pest-Budán még id. Johann Straussnál is népszerűbb Josef Lanner. A budai Országházban 1835-ben tartott „maszkabál” táncai között szerepel „Ungarisch-Entrée” c. műve és még 11 keringője.

Amikor az 1834-es báli szezonra Lanner Pestre érkezik, előtte a következő hír jelenik meg a Honművész „Hangmű” rovatában: a „Pesther Walzer für die Pianoforte (Pesti keringő, zongorára) megjelent Wienben, P. Mechtettnél.” (Megj.: op. 93)

Lanner 34 muzsikussal először 1834. november 5-én lép fel a budai Országházban, az „előkelőségek bálja előtt”. A Honművész 1834. november 9-i számának „Tánc” rovata hírül adja, hogy „A városi táncteremben 5-én 8 órakor kezdődött az a táncmulatság, mely létesülését a híres bécsi Lanner és hangászkarja idejöttének köszönheté.”

Lannerék lassú és friss magyarokat (verbunkosokat) és keringőket adnak elő, és a „Pesti keringő” hatalmas sikert arat. Amint a Honművész idézett száma megjegyzi: „Straussnak neve és lábakat electrizáló, könnyebb szellemű táncnótáji kedveltebbek a sokaság előtt... ámbár Lanner szívömléstől, gyengéd 's érzékenyítő felséges melódiájai iránt is tetszéssel viseltettek... A műértők Lanner műveinek nagyobb belső muzsikai becsét tulajdonítanak, mint Strausséinak.”

Lanner november 8-án a Nemzeti Kaszinóban, 10-én és 12-én az Országházban, 11-én a Vigadóban lép fel. 10-én csak hangverseny volt, tánc nélkül. Mozart: Figaro házassága nyitánya és Rossini: Tell Vilmos nyitánya mellett többek között magyar táncdarabok is felcsendülnek, a Pannonia és Hunnia-gyűjtemények alapján.

A Honművész 1835. január 25-én írja: „Halljuk, hogy a kis redut-teremben (megj.: Vigadó) 24-én a leendő piquenique alatt, melyet az uraságok aláírás útján létesítettek, és 27-én Budán, az Országházban adandó bál alatt is Lanner fog játszani.”

29-én ismét fellép a Vigadóban tartott táncmulatságon. „Ez utóbbi alkalommal két új keringőjét adá, melynek jövőendő címét a sors határozza el”. A Honművész 1835 febr. 1-i száma többek között ezt írja: „Éjféltkor egy czifrán öltözött leányka aranyozott edényből kivont egy lapot, melyen ez állt: Emlékkeringők.” Ez a keringőfűzér kapja később a „Búcsúm Pesttől” (Mein Abschied von Pesth, Monument-Walzer, op. 95) címet. A Rákóczi-induló témáit használja fel Lanner Ungarische Galoppe (op. 97, Nr. 3., Bécs, 1835, lásd: Studia M. 1990, 32, 220. l.) című művében:

1. kotta

Joseph Lanner: Ungarische Galoppe (op. 97), Bécs, 1835

Lanner 1835 novemberében ismét Pest-Budára jön, és a Vigadóban négyszer (először nov. 8-án), a budai német színházban és az Országházban egy-egy alkalommal koncertezik. Nagy sikert arat „Verbunkosok” (Die Werber, op. 103) című táncsorozatával.

Josef Lanner 1843 nagypéntekjén húnyt el váratlanul, tífuszban.

1833. január 13-án bállal nyitották meg a Redout (régí Vigadó) palotáját. Az első külföldi vendégművész ez év őszén az akkor 29 esztendő, idősebb Johann Strauss volt. A Honművész írja a közelgő hangversenyéről:

„Strauss János Pestre váratik, hol a városi táncteremben Nov 7-én adandó bál alatt hallatni fogja gyönyörű muzsikáját... A bementel díjja két ezüst forint lesz. Ennyit fizettünk Bécsben is, midőn az utánozhatatlan Paganini négy év előtt felséges concertjeivel bájolá el a pénzes bétsieket.” (Honművész, 1833. nov. 3. Megj.: Paganini 5 évvel korábban járt Bécsben. Látogatásakor Paganini Campanella-rondo (Rondó harangjátékkal) című művére id. Johann Strauss és Lanner is írt egy-egy táncdarabot.)

Id. Johann Strauss a Rákóczi induló dalmával köszönti a pesti közönséget, majd

A 18 éves ifj. Johann Strauss (ceruzarajz, 1844)

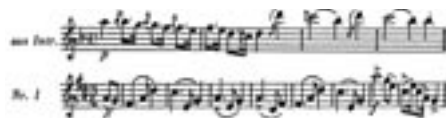
az est táncdarabjai – köztük a nagy lelkesedéssel fogadott, Pannonia- és Hunniagyűjteményből való verbunkosok nyomán készült feldolgozások – következtek. (Megj.: az említett „Rákóczi siralma” daltam Róthkrepf Gábor Pannónia címmel kiadott sorozatának 3. füzetében, Bécsben jelent meg, 1827-ben.)

A Wiener Theaterzeitung így ír a november 7-i Strauss-előadásról: „Alig jelent meg a Vigadó Amazontermében... midőn minden sarokból a tapsnak óriási, rohanó hegyifolyama viharzott elő. Strauss úrnak rendkívüli várakozással kellett megvívnia és az első vonóhúzással győzedelmeskedett.” A műsort Strauss egy „Magyar”-ral kezdte.

A november 10-i, második bálról ezt olvashatjuk:

„... Itt egy elegánsan kendőzött hölgy, szorosan mellette egy szénásparaszt a bundájában, amott egy laza csipkeöltöny és nem messze tőle prém és kabát, urak cipőben, emberek bagaria csizmában, csehek, morvák, lengyelek, sziléziaiak és törökök a nemes magyarok között. A tetszésnyilvánítás viharhoz hasonló.”

November 14-én Straussék hazautaznak, és 27-én játszanak először a Sperlben, Bécsben. Második számként Strauss legújabb keringője hangzik el: „Emlék Pestre. A nemes magyar Nemzetnek ajánlva Johann Strausstól” (op. 66). Amikor a bevezető Lassú Magyar megszólal, a jelenlévő magyarok olyan hangos „Éljen Strauss” kiáltásokban törnek ki, hogy a zenét alig lehet hallani...

2. kotta

Id. Johann Strauss: Emlék Pestre (op. 66) (Első előadás: Bécs, Sperl, 1833. nov. 27)

A következő Strauss-koncertre nyolc évet kell várnia a pesti közönségnek: a táncal egybekötött hangversenyre 1841. november 7-én kerül sor a Vigadóban, majd 11-én és 13-án újabb táncvigalom („réunion”) következik, mindegyiken kétezernél több résztvevővel.

1834. szeptember 22-én Esterházy Pál Antal herceg ünnepélyes beiktatására kerül sor Kismartonban. A 600 vendég számára felszolgált ünnepi ebéd alatt Johann Strauss és zenekara muzsikál. A hercegné leányát Rózának hívják és Strauss a Rózakeringőt „az uralkodó galánthai Esterházy hercegnének” ajánlja. A kismartoni szereplés egyben Strauss első külföldi fellépése is.

1838 áprilisában – franciaországi nagy sikerei után – Angliába megy, ahol „Esterházy herceg ő főméltósága védnöksége alatt” adja hangversenyeit. Pál Antal herceg ekkor Ausztria-Magyarország londoni követe. Neki köszönhető, hogy júniusban, a Viktória királynő megkoronázásának alkalmával tartott ünnepségek hangversenyeinek vezénlyésével Strausst bízzák meg.

December 8-án Liszt is jelen van egy Strauss-hangversenyen Bécsben, a Sperlnél. Tiszteletére Strauss előadja a „Grand Galopp Chromatique” c. Liszt-mű motívumainak felhasználásával készült „Furioso Galopp”-ot, amit a közönség viharos ünneplése közepette négyszer kell megismételni.

A továbbiakban felsorolunk néhány magyar vonatkozású művet id. Johann Strauss szerzeményeiből (lásd: Studia M., 1990, 32, 214–216. l.)

• Ungarische Galoppe oder Frischka (Bécs, 1831, Nr. 33., MTA Zenetud. Int.: 603 737 a)

• 2. Ungarische Galoppe oder Frischka (Bécs, 1831, Nr. 34., MTA Zenetud. Int.: 603 737 b)

• 3. Ungarische Galoppe oder Frischka (op. 36, Bécs, 1831, Nr. 35., MTA Zenetud. Int.: 603 737 c)

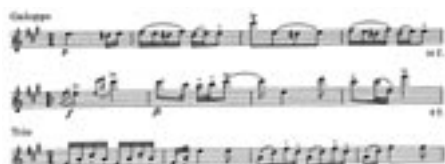
• 1. Ungarische Galoppe (op. 36, Bécs, 1832, Nr. 9)

3. kotta

Id. Johann Strauss: 1. Ungarische Galoppe (op. 36, Bécs, 1832, Nr. 9.)

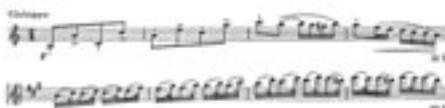
2. Ungarische Galoppe (op. 36, Bécs, 1832, Nr. 10.)

4. kotta

Id. Johann Strauss: 2. Ungarische Galoppe
(op. 36, Bécs, 1832, Nr. 10)

3. Ungarische Galoppe (op. 36, Bécs, 1832, Nr. 11.)

5. kotta

Id. Johann Strauss: 3. Ungarische Galoppe
(op. 36, Bécs, 1832, Nr. 11)

Itt jegyezzük meg, hogy szintén magyar vonatkozásúak id. Johann Strauss fiainak alábbi művei:

– Josef Strauss: Csikós-Quadrille (op. 37, 1857) (Országos Széchényi Könyvtár: Z 51.411)

– Josef Strauss: Ungarischer Krönungsmarsch (op. 225)

– Eduard Strauss: Pest-Ofener-Eissport-Galopp (op. 96, 1873) (Pest-Budai-jég-sport-Galopp, Orsz. Széchényi K.: Z 51.411)

Közben a fiúk, Johann (Zsáni: a becenév a Jean-ból ered) és Josef ügyesen zongoráznak, de apjuk ezt nem nézi jó szemmel: Johannt kereskedelmi iskolába járattja, hogy majd egy bankházban helyezze el.

Felháborodva mondja egyik barátjának: „Ez a piszok kölyök, a Johann, most még keringőket is akar írni, mikor gőze sincs róla – és még nekem is, aki a szakmában az első vagyok, borzasztó fáradságomba kerül, nyolc ütem keretében – néha tizenkettő is kell hozzá – még valami újat hozni!”

A kis Johann anyja támogatásával, apja tudta nélkül, titokban kezd hegedűt tanulni. 1844. október 15-én lép először a nyilvánosság elé Hietzingben, Dommayr kaszinójában.

A Pesti Hírlap 1846. június 11-i száma már az új „trónkövetelő”, ifj. Johann Strauss érkezéséről tudósít: „F. hó 12-én érkezik meg Pestre ifjabb Strausz János, a’ tekintetes (egy új neme ismét a spektábiliseknek) 2. sz. bécsi polgáregred karmestere, harminckét tagból álló elismert jellegű zenekarával... Zeneelőadásait – miknek jövedelme jótékony célokra van szánva – f. hó 13-án kezdendi meg, d.e. 1 órakor, a nemzeti színházban, hol saját szerzeményein kívül más

híres szerzők műveit is előadandja, és ő általa e’ czélra külön szerkesztett több rendbeli magyarokat és csárdásokat is.”

Ezen a hangversenyen még sok az üres hely a nézőtérben, viszont annál sikeresebb a délutáni fellépés a budai Horváth-kertben, ahol szombat lévén 4000 ember gyűlik össze, és különösen a Pesti Csárdás (Pesther Csárdás, op. 23) arat sikert, amit Strauss erre az alkalomra írt.

6. kotta

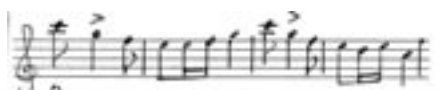
Ifj. Johann Strauss: Pesti csárdás
(op. 23, Bécs, 1846; lásd. *Studia M.* 1990, 32, 165.1.)

A Pesti Csárdás Allegro-részének közepén. a Wohlmuth János, soproni orgonista által 1689-ben összeírt, Stark-féle virginal-könyv 3. számú darabjának (Ungarischer Tanz) dallamát ismerjük fel, lásd: Bárdos K.: Sopron zenéje a 16-18. században, Bp., 1984, 597. l. 900/3. sz. kotta. A hasonlóságra már Brodsky is utal, 1968-ban megjelentetett Strauss-albumában (OSZK, Z51. 411).

7. kotta

A Stark-féle kézirat (1689, Sopron) 3. számú magyar tánca

8. kotta

Ifj. Johann Strauss: Pesti Csárdás (az Allegro-rész egyik dallama)

Az Életképek 1846. június 16-i száma megemlíti, hogy a műsort június 14-én, vasárnap megismételték, és „a jó bécsi zenét” a közönség ismét szívesen fogadta.

A Horváth-kertben, június 16-án a Pesten komponált Budapesti Polka (op.26) is elhangzik (lásd: OSZK, Z 51411).

A Pesti Hírlap június 21-én fanyalogva írja, hogy „a keringőművész egy saját szelleműleg és kezűleg szerkesztett csárdással is föllépett (és nem a megígért keringővel), ám ennek lassú része nem volt egyéb siralmas tót nótánál, frisse pedig ugrándozó polkánál... Mindazonáltal a közönség nagy lelkesedéssel és hatalmasan megtapsolta,

meg is újrátta a számot... a magyar immáron a pusztá akarataknak is örül most, ha az ő szíve hangján iparkodnak hozzá szólni.”

1846. július 18-án a Theaterzeitung arról tudósít, hogy „Johann Strauss cs. és kir. udvari báli zeneigazgató első ízben adja elő a Magyar Rohamindulót, zenekarra szerezte Liszt Ferenc. Liszt Ferenc úr nyolc óra felé néhány szólódarabot fog előadni zongorán.” Ezt a szabadtéri hangversenyt a Mödling melletti Brühlben tartják, Rodaun falu toronyórájának megvásárlására fordítva annak bevételét.

1847 novemberében, a még januárban elhunyt József nádor fiát, István főherceget nádorral választják. Id. Johann Strauss eme az alkalomra új magyar táncot ír: „Nádor-Kör Palotás-Tánc. Új társastánc magyar nemzeti dallamok után.” A művet a Sperl-nél mutatják be december 18-án.

9. kotta

Id. Johann Strauss: Nádor-Kör Palotás-Tánc
(op. 214, Bécs, 1848) (Első előadás: Bécs, Sperl, 1847. dec. 18.)

A Honderű 1847. október 7-i száma hírről adja, hogy „Ifjabb Strauss és zenetársasága megérkezett, és – miként a múltban – a redut termeiben érdeklődéssel várt, több hangversenyt adand.”

Ifj. Strauss 1847 októberében indul el délkelet-európai körútjára, Pozsony, Pest, Temesvár, Újvidék, Zimony és Belgrád érintésével Moldvába, és Havasalföldre. Bukarestben éri a bécsi forradalom híre, és néhány ott lévő osztrák állampolgárral együtt, elegáns egyenruhájában, kivont karddal – akár egy operetthős – behatol az osztrák főkonzulátusra, hogy lemondassa a konzult. A konzul a hívatlan vendégeket havasalföldi fegyvereseivel dobhatja ki, de mire a konzuli jelentés megérkezik a bécsi kancelláriára, már nincsen kancellár...

Udvari körökben sokáig nem felejtik el Straussnak ezt a félrelépést, és hiába próbálkozik feledtetni „bűneit”, többek között azt, hogy még a forradalom leverése után, 1848. december 3-án is, háromszor játszott a el a Marseillaise-t Bécsben, a „Zöld kapuhoz” címzett fogadóban.

Később sikerül alkalmazkodnia a politikai „széljáráshoz”, de testvére, Josef – aki valóban harcolt az Akadémiai légióban – meggyőződéses demokrata marad.

Id. Johann Strauss mindvégig a császár híve. Halhatatlan művét, a Radetzky indulót a Radetzky tábornagy által levett lombardiai felkelést követő győzelmi ünnepen, 1848. augusztus 31-én mutatják be Bécsben, a Vízibástya téren. Az idősebbik Strauss 1849. szeptember 25-én hunyt el Bécsben. Több mint százezer ember kísérete utolsó útjára.

Ifj. Johann Strauss, hogy a fiatal osztrák császár kegyeit megnyerje, 1850 októberében Varsóba utazik, ahol három császár találkozója kerül sor. Saját, 17 tagú zenekarát és apja nyolc zenészt viszi magával. A zenészek több mint egyharmada cseh, illetve magyarországi származású, írja életrajzírója, Linke (i.m. 48. l.).

1854 nyarán a híres badgasteini fürdőhelyen tartózkodó ifj. Johann Strausst a Carszkoje Szelo Vasúti Társaság küldöttsége keresi fel. Szeretnék, ha elvállalná a Szentpétervár melletti Pavlovskban megrendezett, május 2-től október 2-ig tartó hangversenyek dirigálását.

A carszkoje szeloi vasutat 1837. október 30-án helyezték üzembe, és a végállomáson hatalmas, 3000 főt befogadó termet építettek a hangversenyek számára. Meghívtak néhány közép-európai zenekart is, így 1845–48 között az akkoriban Berlinben játszó, zsámbéki születésű Gungl János (1828–1883), 1850–55 között pedig nagybátyja, a szintén Zsámbékon született, és Grazban katonakarmesterként működő Gungl József (1810–1889) vezényli a hangversenyeket. Saját tánckompozíciói igen népszerűek, „Ungarischer Marsch” (op. 1) c. művéből Liszt átiratot készített. Gungl József szakmai elismertségére utal a komoly kritikusok kezdeti ellenérzése ifj. Johann Strauss pavlovskzi megjelenésével kapcsolatban: „Strauss mégsem Gungl!” (Közben, Strauss távollétében Gungl és Kéler Béla karmesterek a Lanner-zenekar újraélesztésével próbálkoznak Bécsben, de nem sikerül megintatniuk Strauss pozícióját.)

Ifj. Johann Strauss 1856 májusában vezényel először Pavlovskban, és itt működik a

nyári hónapokban, megszakítás nélkül 1865-ig, majd később, 1869-ben is, időnként öccseit is bevonva a zenekar vezetésébe.

1865-ben műsorára tűzi a fiatal Csajkovszkij „Leányok tánca” c. szerzeményét is, és ezzel az ősbemutatóval elsővé válik a Csajkovszkij-dirigensek sorában. Csajkovszkij (1840–1893) 1850-től a szentpétervári jogi iskola növendéke, 1859-től az Igazságügyi Minisztérium alkalmazottja, 1861-től Zaremba, majd 1863-tól Anton Rubinstein növendéke az akkoriban megnyílt szentpétervári konzervatóriumban. Mint Brodsky írja (i.m. 56. l.), 1865 augusztusában ifj. Johann Strauss néhány kirándulást tett a pavlovskzi zenekarral, és „augusztus 7-én Kamenkában az ott időző fiatal Csajkovszkij »Leányok tánca« című művét mutatta be Strauss.”

Prawy (i.m. 83. l.) erről a következőket írja: „1865. szeptember 11-én egy akkor 25 éves konzervatóriumi növendék legelső nyilvános bemutatóját köszönhette Straussnak. Pjotr Iljics Csajkovszkij *Jobbágyánok tánca* című művét is játszották ugyanis, melyet az orosz zeneszerző később *A vajda* című operájába is beledolgozott. Lehet, hogy a késői híres Csajkovszkij-keringők – *a Diótörő és a Csipkerózsika* című balettekből, *a Vonószereződéből és az 5. szimfóniából* – a fiatal zeneszerző pavlovskzi élményeiből táplálkoztak?” (Megj.: az 1865-ben írt „Haraktyernije tanci” később „Leányok tánca”-ként került be az 1890–91-ben, Miczkievicz nyomán készült Vojevoda c. szimfonikus balladába: op. 78).

Ezekben az években Strauss csaknem végzetes kalandba bonyolódik. Pétervárott megismerkedik egy előkelő családból való lánnyal, akivel szívesen van együtt. Az apa – legnagyobb elképedésére – egy estélyen bejelenti leánya eljegyzését Johann Straussal, sőt az esküvő napját is.

Strauss a szorult helyzetben a vele egyidős, pétervári osztrák követhoz, gróf Széchényi Imréhez fordul tanácsért. A követ látva, hogy egy békés természetű, szelíd művésszel van dolga, Strauss barátait is magához kéri.

Az esküvő napján, útban a templom felé a barátok váratlanul kiragadják a menetből Strausst, és egy trojkán az osztrák követségre szöktetik. Egy ideig kénytelen itt maradni, míg végül Széchényi gróf nagy körültekintéssel, ügyesen vezetett tárgyalásainak köszönhetően a kínos ügy feltűnés nélkül zárul...

Egyébként ifj. Johann Strauss többször is tanújelét adja a magyarok iránti rokonszenvének. Az 1861 farsangján Bécsben

bemutatott Sympathieklänge (op. 246, Rokonhangok) c. francia polkája elé ezt írja: „*Szerzé és a Bécsben tanuló magyar ifjúságnak mély tisztelettel ajánlja ifj. Johann Strauss.*”

Éljen a Magyar!

„A magyar nemzetnek ajánlva!”

Ifj. Johann Strauss és zenekara a forradalom és a kiegyezés közötti időszakban nem vendégszerepel Pesten. 1869-ben jönnek ismét, mégpedig a március 15-éhez kapcsolódó rendezvények szereplőjeként.

A Hon c. lap 1869. március 13-án írja, hogy „A zeneművészek segélyegylete javára a bécsi Strauss testvérek, János, József, Ede egyesült zenekarukkal f. hó 16-án és 17-én este tartják nagy zeneestélyüket a vigarda nagytermében, mire felhívjuk a közönség figyelmét... a Budai Dalárdától és a Pesti Nemzeti Dalkörtől oly műveket is lesz alkalmunk hallgatni, melyek a férfiak kísérettel, fokozott hatású táncdarabokhoz tartoznak. Ezek között a világhírű és közkedvelt a »szép szőke Duna habjainál« című keringőt említjük, mely rendkívül nagy becsben áll odaát.” (Megj.: a Strauss-zenekar a kottákkal olyan későn érkezett Pestre, hogy az énekaroknak nem volt idejük a számok betanulására.)

A „Bor, dal, asszony” keringőt eredetileg kórusdarabnak írta Strauss, és a bécsi Diana teremben mutatta be a bécsi Férfi Dalárda Egylet 1869. február 2-án.

1869. március 16-án, a pesti Vigadóban volt ennek az igen népszerűvé vált zenekari darabnak az ősbemutatója, ifj. Johann Strauss vezényletével. (Az első bécsi előadásra két héttel később, március 29-én került sor. A valcer később Brahms kedvenc keringője lett, aki szintén jelen volt a pesti hangversenyen.)

A Vigadóban, ezen a koncerten volt az „Éljen a magyar!” című gyorspolka ősbemutatója is, amely lényegében tüzes csárdás. A hegedűk sodró lendületű tizenhatodjaira hetyke füttyszóval felel a piccoló, miközben a pergődob és a nagydob ostorcsattintást utánzó „bevágása” segít megteremteni a magyaros hangulatot.

Batta András „Álom, álom, édes álom...” (Bp., 1992, 96. l.) c. könyvében írja erről: „A Bécsi Filharmonikusok 1989-es Újévi koncertjén Carlos Kleiber zseniális értelmezése döböntett rá arra, hogy e magyaros zenei miniatűrben sístergő futamokkal Strauss a karikás ostorral suhogtató-csattogtató pusz-

tai csikóst is megörökítette. A zeneszerzőnek még arra is maradt benne ideje, hogy a vége felé, a tánc fokozódó szédületében a Rákóczi indulót idézze, melyet néhány évvel korábban Magyarországon épp nemzeti jelkép miáltal tilos volt játszani. Itt azonban beviharzik, s a zenekar a káprázatos crescendo végén magyarul »éljent« kiált.”

Hadd tegyük hozzá, hogy a középész „kuruc” kvartjai is a magyaros hangulatot erősítik. Az itt megszólaló motívumban a már említett „Rákóczi-siralma”-dallam (lásd az 1. ütem második felét, és a 2. ütem elejét valamint a 3. ütemet) „lényegül át” feszes, friss magyar táncná.

10. kotta

A „Rákóczi siralma” dallam (ismeretlen szerzőtől), az „Éljen a magyar!” c. mű második témájának forrása. Megj.: Pannónia, 3. füzet, Bécs, 1827, Róthkrepf (Mátray) Gábor kiadványaként.

A magyar nemzeti ünnep alkalmával rendezett hangverseny 14. számaként hangzott el Josef Straussnak erre az alkalomra írt műve, az Andrassy-induló (op.268).

A szép, szőke Duna habjainál...

Amint a Hon című lap tudósításából idéztük, a híres „Kék Duna” keringő (op. 314, 1867) is ezen, a Vigadó nagytermében tartott hangversenyen csendül fel először Pesten.

Ifj. Johann Strauss a Jetty Trefz-zel, 1862. augusztus 27-én, a bécsi Stephansdomban kötött házassága után mintegy négy és fél évvel írta a keringőt, a Praterstrasse 54 sz. alatt.

Az „An der schönen blauen Donau” címet maga Strauss adta a világhírvé vált valcernek, mégpedig a Pester Lloyd tárcaírója, Beck Károly „A Dunánál” c. versének refrénje nyomán.

Prawy már említett könyvének végén (208. l.) Szokolai László megjegyzi – utalva a Hon című lap szóhasználatára –, hogy Gyöngyösi Istvántól Berzsényi Dánielen keresztül Batsányi Jánosig töretlen hagyomány a Dunát nevezni „szőkének”, azaz tisztának. Prawy viszont arra hívja fel figyelmünket (i.m. 96. l.), hogy a „szép, kék Duna” megfogalmazás Beck verseiben többször is előfordul. Elsősorban szülőföldjét, Baja vidékét énekli meg, ahol a Duna „kékségét” a közelben folyó Tisza „szőkeségével” állítják szembe. Az „Ellenséges fivérek” c. versében így fo-

Eduard (balra), Johann és Josef (korabeli fotómontázs)

galmaz: „A szép, kék Duna partján áll a kedves kis falum csendesen.” Lássuk hát Beck német nyelven írt költeményének magyar fordítását, amelynek sorai a „Kék Duna” címadójává váltak... vagy talán – ki tudja – a muzsika megszületését is inspirálták?

A Dunánál

És láttalak fájdalommal telten,
és láttalak ifjan és gyönyörűn,
hol a hűség lakozik a szívben,
miként nemes arany a rögön.

A Dunánál
a szép, kék Dunánál.

A csillagokban írva állott,
hogy Rád fogok találni,
hogy szíved örökre megfogott,
és öröm lesz majd együtt élni,
A Dunánál,
a szép, kék Dunánál.

Az idézett versek alapján nyilvánvaló, hogy az „An der schönen blauen Donau” helymeghatározás bizony nem Bécsre, hanem Bajára vonatkozik...

1867 táján még különben sem mondhaták a bécsiek, hogy a császárváros a Duna partján fekszik. A várostól távolabb lévő, több ágra szakadva szétterülő folyó partjára nem települt senki. Az 1875-ös folyószabályozás előtt a bécsiek egyáltalán nem gondoltak nosztalgiával a folyóra. Ifj. Johann Straussnak – amikor még kicsi gyermek volt, és szülei a Leopoldstadtban lakott – egy éjszaka el is kellett mennie otthonról, mert az olvadást követően a Duna az ablakon át folyt be a lakásba.

Beck is egy „másik” Dunáról ír – meglehetősen kétértelműséggel – Béccsel kapcsol-

latban, „Az utazó költő” c. versében (1838):

„Ahogy vándorolsz tova,
egyre zavarosabban,
a mozgalmas császárváros
mellett,
amit oly zavarosnak látnak,
ó Duna, a te hullámaid!”

És vajon mi járhatott Lehar Ferenc fejében, amikor 1919-ben, a Monarchia széthullásakor megírta „A szürke Dunánál” c. gyászkerülőjét? Az egykori szép, „szőke” Duna?...

Beck Károly méltán érdemli meg, hogy külön is megemlékezzünk róla. 1818. május 1-jén született Baján, ahol apja kereskedő. Fiát is annak szánja, de ő nem hajlandó erre. Baján végzi a gimnáziumot, majd Bécsben lesz orvosnövendék, de csakhamar átmegy Lipcsébe, a bölcsész karra. Még ifjú korában elhagyja zsidó ősei hitét és evangélikus vallásra tér. 1841-től Pesten lakik, ahová szülei is költöztek. 1843-ban Bécsbe, 1844-ben Berlinbe megy. 1846-ban „Dalok a szegény emberről” c. művében a Rothschildok gazdasági hatalmát támadja.

1846 tavaszán hazalátogat Pestre és találkozik Petőfivel. Amint a Pesti Divatlap április 9-én írja, Petőfi-költeményeket készül németre fordítani. Petőfi át is adja neki németül írott önéletrajzát, amikor kikíséri a gőzhajóhoz, hogy búcsút vegyen tőle.

Beck írása „Petőfi Sándor Beck Károly tollából” címmel (fordította Witt Fülöp, Berlin, 1879) jelenik meg. Magyarul is ír: „Visszaemlékezések Petőfi Sándorra” című cikke a Koszorúban (1879. I.) jelenik meg.

1848 után Bécsben él, itt is hal meg, súlyos nélkülözések közepette, 1879. április 10-én.

Vannak, akiknek már a „kék” Duna említése is mosolyt csal az arcukra. Egy 1935-ben, Bécsben készült felmérés pontosan kimutatta, hogy az év során hány napig volt barna, iszapsárga, piszkos zöld, világos zöld, fűzöld, acélzöld, smaragd-zöld és sötétzöld a Duna. Csak éppen kék nem volt soha...

A németül író, de magyarul érző Beck Károly álmaiban a bajai Duna örökre kék maradt. Költő volt... egész lelkét, gyermek- és ifjúkorát beleírta abba a refrénként visszatérő verssorba. Egy eltűnt, boldog kor soha vissza nem térő képe örökre egybefo-

nódott Johann Strauss muzsikájával: a víz tükrén megcsillanó napsugarakat, vagy – ki tudja – talán a holdfényt élénk varázsoló hegedűk zsongó tremolójával, a kürtök és csellók báronyosan, lágyan bűgő, mesevilágot teremtő varázslatával. Évről-évre visszatérő, szinte szertartásos szellemidézés a bécsi Musikverein aranyozott termében...

Linke, Strauss életrajzírója írja (i. m. 100. és 103. l.) hogy „harmadik operettjét, a Denevért Strauss állítólag az 1873-as év fordulóján mindössze hat hét leforgása alatt, éjjelente komponálta. A tények azonban azt bizonyítják, hogy a Csárdást (10. szám) Marie Geisteringer már egy 1873. október 23-án, a Musikvereinsaalban megrendezett jótékonyági hangversenyen is elénekelt... Strauss a 2. felvonás fináléja elé illeszti be az erős érzelmi hatású, felkavaró csárdást. A második fináléban spanyol, skót, orosz, cseh és magyar táncot járnak. A színhely is nemzetközi: Játszódik egy nagyvároshoz közeli fürdőhelyen.”

1875 márciusában Strauss, feleségével, Jettyvel 3 hétig Párizsban van, majd innen Budapestre jönnek, hogy Strauss a Német Színházban a Denevér előadását vezényelje. A házaspár Schwendtner Mihály apátnál, a Belvárosi plébánia paplakában találkozik a 63 esztendő Liszt Ferencsel, aki egy matinén a Kék Duna-keringő témáira rögtönöz. Strauss elragadtatva hallgatja, majd felsóhajt: „Ó, bárcsak meg lehetne örökíteni az ilyesmit!”

1878. április 7-én Strauss felesége agyszélhűdés következtében váratlanul meghal. A társ és támasz nélkül maradt Strauss nem sokkal később feleségül veszi Lillit, Angelica Dietrich énekesnőt, de a házasságkötés igen elhamarkodottnak bizonyul.

1883-ban Strauss elválk Lillitől, és már nincs akadálya, hogy feleségül vegye Deutsch Adélt, akivel egy idő óta igen baráti, szívélyes kapcsolatban áll.

A Pesti Hírlap 1883. február 3-i száma arról számol be, hogy „Strauss János tegnap este egészen csendben Budapestre érkezett, miután szerénységénél fogva ki akarta kerülni a tiszteletére tervezett ünnepélyes fogadtatást. A zeneszerző több napot fog Pesten tölteni. Holnap, szombaton, személyesen fog dirigálni a Népszínházban a „Furcsa háború” előadásán és 4-én jelen lesz a Tarnóczy Gusztáv által tiszteletére rendezendő estélyen. Miután Strauss csupán szívességből jött Budapestre a Nőipar Egylet javára megtar-

tott előadásra, az említett Egylet, iskolájában egy gyönyörű díszalbumot hímeztetett a művész számára s azt vasárnap ünnepélyesen fogják neki átnyújtani...”

Az előbbi tudósítást azzal egészítjük ki, hogy Strauss látogatása tervezett házasságkötésével hozható kapcsolatba. Az osztrák törvények szerint Bécsben nem köthetett volna új házasságot, és Adéllal a budapesti letelepedés lehetőségét szándékozott megtudakolni.

A Pesti Hírlap 1883. február 5-i száma beszámol a Tarnóczyéknál tartott estélyről, ahol Straussék, és Liszt is jelen voltak, majd a következőket írja: „Strauss annyira megszerette Magyarországot és a magyar zenét, hogy megígérte, hogy egy magyar operettet ír a népszínháznak... Ma a »Tótleány« előadását nézte meg, hogy Blaha Lujzát hallhassa. Mint Strauss egyes nyilatkozataiból kitűnik: lehetséges, hogy Budapesten fog megtelepedni.”

A fentiek háttérben az állt, hogy a szigorúan katolikus Bécsben a Lillivel bíróság előtt felbontott házasság az egyik fél haláláig továbbra is érvényesnek számított. A megoldást csak a vallásváltoztatás, vagy a külföldre távozás jelenthette.

1885. december 8-án Strauss lemond az osztrák állampolgárságról, hogy barátja, II. Ernst herceg (sikeres opera- és operett-szerző volt!) támogatásával 1866. június 24-én megkaphassa a szász állampolgárságot. 1887. január 28-án Gothában állampolgári esküt tesz, július 11-én a herceg kimondja a válást és Strauss – a zsidó származású Adélhoz hasonlóan – evangélikus hitre tér. Augusztus 15-én házasodnak össze Coburgban.

Még 1883. évi budapesti látogatásuk alkalmával Adél elviszi Strausst Jókai Mór-hoz, aki felhívja a zeneszerző figyelmét „Szaffi” című elbeszélésére, ami német nyelven is megjelent. Az elbeszélés alapján Jókai vázlatosan összeállítja az operett szövegekönyvét, de az még alapos kidolgozásra szorul. Jókai erre a feladatra a Bécsben élő Schnitzer Ignácot ajánlja, aki a nyár végére be is fejezi a Cigánybáró szövegekönyvét, és Strauss megkezdheti a munkát. (Schnitzer 1839-ben született Pesten. Újságíró lett, 1869-ben megalapította a „Neues Pester Journal”-t, később Bécsbe költözött. Petőfi-verseket fordított németre, köztük a János Vitézt.)

Strauss nagy lelkesedéssel, két teljes éven át dolgozik a Cigánybárón. Schnitzer és Strauss ideális szerzőpárosnak bizonyul.

A zeneszerző 60. születésnapjának előestéjén, 1885. október 24-én, a Theater an

der Wien-ben mutatják be az operettet, óriási sikerrel. Strauss a premier után is dolgozik még a darabon. A második finale eredetileg csak egy magyar dallamot, a toborzót tartalmazta:

11. kotta

Ifj. Johann Strauss: Toborzódal a Cigánybáróból

Brodsky Ferenc Johann Straussról írt könyvében (101. l.) írja, hogy Strauss „Homonnay gróf toborzódalához azt a magyar dallamot vette alapul, amelyet Jókai énekelt neki.” (Cigánybáró, Nr. 12. Toborzódal és csárdás. Sajnos, Prawy magyar zenében való tájékozatlanságát jelzi a verbunkos hangvételi toborzóval kapcsolatos alábbi megjegyzése: „ez egy régi cigánydallam.”)

Később Strauss a 2. felvonás végét módosítja, egy Rákóczi-indulóból való idézettel zárva azt. A magyar témájú operettnek egyébként két felvonása játszódik Magyarországon és csak egy Ausztriában.

A nyitány magyaros hangulatot áraszt, a 68–70. ütemben például egy Szózat-motívumot hallunk („Mely ápol, s eltakar”):

12. kotta

Szózat-motívum a Cigánybáró-nyitányban (Andantino-rész, 68–71. és 106–109. ütem)

Részlet a Szózatból

13. kotta

A nyitány 5–7. ütemének feszes „aprózása” mögött a verbunkos jellegzetes, szinkópás ritmikája lüktet.

Ez a szinkópás lüktetés figyelhető meg – egészen más hangulati háttérrel – a Beethoven VII. szimfóniájának (2. tétel) főtema-indítását követő téma-variációban.

Korábban (Zenekar, 2001, október, 26. l.) részben már utaltunk ennek a gyönyörű dallamnak táncos jellegére, amelyben fontos szerepet kap a régi magyar táncok szinkópás lüktetése.

Úgy tűnik, a verbunkos hegedűstílusnak a szinkópa előtagjához siető, hetyke, „megcsípett” előkéje ad zokogó jelleget Beethoven sirató dallamának, mely előke szilajon

„nekiveselkedő” szabálytalansága belső felindultságot fejez ki a szinkópa-utótag két, „szabályos” tizenhatodjához képest.

A tételt bevezető főtémához hasonlóan, az „ellendallam” lüktetése is nyolcadokra épül. Felvetődik a kérdés, hogy a brácsákon és csellókon felhangzó dallam 5. üteme miért indul előke nélkül, holott ugyanehhez a ritmikához a 3. és 7. ütemben előkét ír Beethoven.

Úgy tűnik, az előkével mintegy „kimozdul” monoton nyolcad-lépegetéséből az ellendallam, és a szerző táncos, szinkópás jelleget lop be a továbbhaladásba.

A legato miatt összerosódik a „rejtőzködő” szinkópa első nyolcada és negyede, és az így keletkező, „szabálytalanul zokogó” motívum (hogyan is lehetne „szabályosan” sírni?...) kilép az addig egyenletesen lépegető keretből. A magyaros előke táncos nyolcadhoz kapcsolódva nyer értelmet, míg a szinkópa befejező nyolcada két, „szabályosan” érkező tizenhatodban ölt testet.

14. kotta

Beethoven: VII. szimfónia (2. tétel)

A legato iv mögött táncos, szinkópás lüktetés rejlik.

15. kotta

22 Originelle Ungarische Nationaltänze (2. füzet, 5. sz.) Bécs, 1807 (lásd Studia M. 1979, 21, 180. l.)

Strauss Cigánybáró-nyitányának 5–7. ütemében tehát az előbbi, szinkópás lüktetés „szilajabb”, kihegyezettebb változatát látjuk, amely könnyen tűzbe jövő, impulzív zenélési hajlamról árulkodik.

16. kotta

Cigánybáró-nyitány, 5–6. ütem

(szinkópás lüktetésre épülő ritmika)

17. kotta

Cigánybáró nyitány, 1–4. ütem

Tegyünk kis kitérőt a Cigánybáró-nyitány első négy ütemének ritmikája okán.

Iff. Johann Strauss és felesége, Deutsch Adél

A 9. sz. kottapélda (toborzó) 1. üteme jellegzetes verbunkos ritmikájának (♩ ♩) mintegy „változatát” látjuk megjelenni a Cigánybáró-nyitány elején (♩ ♩), Beethoven VII. szimfóniája (1812) fináléja főtémájának 1. ütemében (♩ ♩ ♩ ♩), valamint Erkel Hunyadi-nyitányának (1844, a záró Presto-rész 1. és 3. üteme) ritmikájában is (♩ ♩).

Úgy tűnik, ebből a verbunkos ritmikái sémából ered az a szignálszerű, harci riadó-jel is (♩ ♩ ♩ ♩), amivel Beethoven a VII. szimfónia fináléját, ezt a fergeteges, „huszáros” rohamot indítja.

Bartha Dénes (Beethoven kilenc szimfóniája, 1956, 199. l.) írja Szabolcsira hivatkozva (Beethoven 1811 febr. 10-i levele alapján), hogy ez a szimfóniatétel „maga... a szüreti multság és részeg tántorgás”, közben utalva arra is, hogy egyesek az 1. tételt óriási csataképként értelmezték.

Szerintünk a 4. tételben sokkal nagyobb drámaiság feszül, mint amit egy bacchanália féktelen hangulata felidézhet.

Inkább sugároz hősi küzdelmet, mintegy az Eroica-finále büszke, dőlceg verbunkosának harcos ellenpárját képezve (mindkét szimfónia-tétel említett helyén ugyanazt a sodró lendületű, tizenhatod-kíséretet írja Beethoven a II. hegedűnek és a brácsának).

Halljuk a harci kürtöket a fafúvokon és a kürtökön (26. ütemtől), a lovasok kemény vágóját (54. ütemtől, tíz ütemen át), amit egy könnyedebb „piano dinamikájú „könnyűlovassági” jelenet követ, majd mintha távoli ágyúszó moraja (a 65. ütemtől, a fafúvokon és a timpanin) vegyülne a

harci forgatagba. Az említett, piano dinamikájú, cisz-moll, magyaros részlet lényegében az V. szimfónia (2. tétel) főtémájának 3–4. ütemében megszólaló, „kacsaringós”, biharis, verbunkos motívumot szedi elemeire, játékosan ideoda ugratva-táncolva a ‘fá-mi-re-dó-ti-,lá-szi hősi, harmonikus sort lerövidítő, ‘fá-re-ti-,szi sarokhangokon. A magyaros jelleget a feszes, pontozott ritmika teszi még meggyőzőbbé.

18. kotta

Beethoven: VII. szimfónia 1. tétel (a cisz-moll mellék téma az V. szimfónia 2. tétel főtémájának motívumát bontja játékosan elemeire)

19. kotta

Beethoven: V. szimfónia, 2. tétel

(Transzpozíció: a főtéma 3–4. üteme)

Bár Beethoven – a VI. szimfóniától eltérően – nem ad programot ennek a műnek, úgy tűnik, drámai küzdelemnek lehetünk tanúi, mintha csak Beethoven egyik, Napóleonnal kapcsolatos megjegyzésében rejlene a magyarázat: „Ha hadvezér lennék, megverném...”

Az Allegro con brio (hévvel) tempójelzés is ezt a tartalmiságot sugallja. Ez a féktelen, huszáros száguldás a kelleténél lassúbb tempó esetén (pl. Klemperernél) sajnos teljesen elsikkad, és bár feszes, de szárnyaszegett muzsikává válik.

Beethoven harci szignálját halljuk Erkel Hunyadi-nyitányának Presto-jában is: a sodró lendületű, 2/4-es, „vágatós” zárórészbe illeszti be Erkel ezt a „magyaros”, ritmikus, hangulati „sűrítményt”, ehhez kapcsolódik a zenekar harmonikus moll dallama. Amint látjuk, a Cigánybáró-nyitány kezdete ugyanezt a ritmikát követi, csak itt a szignál-ritmika beépül a dallamba:

Erkel: Hunyadi-nyitány (Presto)

20. kotta

1888. február 5-én Strauss a Cigánybárót vezényli Pesten, a Népszínházban. Amint a

Pesti Napló beszámol róla: „... a közönség egy páholyban észrevevén Jókait, viharos éljenzés közben hívni kezdte s nem nyugodott addig, amíg a koszorús költő Straussal együtt meg nem jelent a lámpák előtt. A tünnetés alig akart véget érni... [az előadás] után az írói körben sikerült bankettet rendeztek a keringőkirály tiszteletére... Az első toasztot Jókai Mór mondta Straussra. A többi toast után Strauss felugrott s magyarul a következő szavakat mondta: Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Igen köszönöm! Souper után Blaha Lujza énekelt néhány magyar dalt...”

1871-ben Andrassy Gyula gróf, a Monarchia külügyminisztere magával viszi Bécsbe Dóczy Lajost Budáról, a magyar miniszterelnökségről (korábban a Neue Freie Presse munkatársa volt), és ő vállalja, hogy Arany János Pázmán lovag c. balladája nyomán szöveggönyvet készít Straussnak.

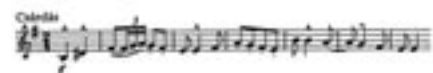
1892. január 1-jén a bécsi Udvari Opera Strauss-mű bemutatóját hirdeti: a Pázmán lovagot. A három felvonásos opera cselekménye Magyarországon játszódik. A harmadik felvonásban: „Nemzeti-táncok”, olvasható a műsorlapon.

A premier fogadtatása kedvező ugyan, de a közönség és a sajtó számára némi csalódást okoz Strauss új, „komoly” stílusa.

Április 22-én, a másnapi prágai bemutató előtt Strauss ezt írja testvéreinek, Eduárdnak: „... Mi tagadás, ma nagyon izgatott vagyok a Pázmán sorsa miatt. Nem akarok vele vagyonna törni – hiszen csak azért írtam, hogy bizonyítsam: az ember többet is tud, mint tánczenét írni...”

Az opera mindössze néhány előadást ér meg a bécsi operában, majd lekerül a műsorról.

Strauss zenéje a leghitelesebbnek a harmadik felvonás királyi esküvőjének balettjében hat: először keringő, majd polka, végül pedig csárdás hangzik fel. Ez az első alkalom a Hofoper történetében, amikor cimbalmon játszanak az opera zenekarában.

Pázmán lovag (csárdás) 21. kotta

A Pázmán lovag csárdásának 2. ütemében lévő, verbunkos ritmikai formulát régi magyar táncainkban is megtaláljuk:

Ungarische Nationaltaenze ...aus Galantha, II. füzet, 16. szám, Bécs, 1803 körül 22. kotta

24 Originelle Ungarische Nationaltänze, III. füzet, 11. szám, Bécs, 1810-11.

Ugyanez a ritmikai séma látható többek között Brahms VI. magyar táncának elején, és a IV. magyar tánc 56. ütemében:

Brahms: 6. magyar tánc (Rózsabokor csárdás) 1-4. üteme 24. kotta

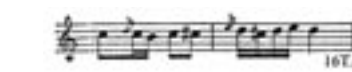
Brahms: 4. magyar tánc (Kalocsai emlék csárdás) 54-57. üteme 25. kotta

Alig tér el ettől a ritmikai megoldástól a Mozart G-dúr hegedűverseny (K. 216, 1775. szept. 12.) 1. tételének (Allegro) magyaros táncában (117. ütem) található séma:

Mozart: G-dúr hegedűverseny (1. tétel 117-120. ütem) magyaros táncának átvezető része 26. kotta

Tegyük a Mozart-kottapélda mellé Kauer Ferdinánd Bécsben, 1810-ben megjelent, XII Hongroises c. sorozata 1. sz. táncának részletét (3-4. ütem):

Kauer Ferdinánd: XII Hongroises, Bécs, 1810, 1. szám, 3-4. ütem 27. kotta

Beethoven Esz-dúr zongoraversenyének (op. 73, 1808-09), ennek az Eroica-szimfóniával rokon, hősi jellemet, magasrendű emberi ideálokat kifejező, hatalmas versenyműnek a fő témájában (1. tétel) ugyanazt a triola-„sujtást” halljuk, amit Brahms magyar táncában már megfigyelhettünk

Beethoven: Esz-dúr zongoraverseny, 1. tétel témája (1809) 28. kotta

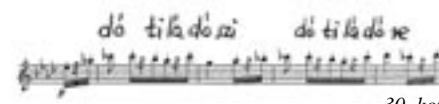
Mielőtt elhamarkodott következtetésre jutnánk, vizsgáljuk meg a szöveggörnyezetet.

Hősi, emelkedett hangvételt sugároz az esz-moll, második téma is, amely hangulati rokona a nem sokkal korábban keletkezett, V. szimfónia lassú tételének 166-175. ütemében található, verbunkos lüktetésű, piano dinamikájú „szabadságeszme-virrasztásnak”.

Figyeljük meg, hogyan muzsikálnak a kis szeksztről (’fá) a vezetőhangig (’szi) ereszkedő, hősi, „magyar” (harmonikus) moll sor ’re-,ti-,szi sarokhangjai az Esz-dúr zongoraverseny esz-moll melléktemájában, és az V. szimfónia (2. tétel) asz-moll, verbunkos variációjában, amely a tétel főtémája elején megszólaló motívumot járja körül moll változatban, gondosan kiemelve a 2., 4., 6. és 8. ütem elején a ,szi-’re-’re-,ti sarokhangokat.

29. kotta
Beethoven: Esz-dúr zongoraverseny melléktemája (az V. szimfónia 2. tétel asz-moll variációjának dallamát ismerjük fel benne, amelynek ritmikus kíséretéről a bal kéz gondoskodik)

30. kotta
Beethoven: V. szimfónia, 2. tétel asz-moll, verbunkos variációja, 1807-08. (Kiemelt szerepet kapnak a hősi, ’fá-mi-re-dó-ti-,lá-,szi hangsor ,szi-ti-re’ sarokhangjai. A részlet a tétel főtémamotívumának moll variációja.)

A zongoraverseny alábbi, B-dúr részlete mintha a győzelmes francia szabadságeszme megfogalmazása lenne, csak éppen a verbunkos zene eszközeivel.

A hősi karaktert sugárzó menetindulóba Beethoven előbb a jellegzetes ♩♩♩ verbunkos formulát „lopja be”, majd előkékel emeli ki az első pillantásra talán közhelynek tűnő ritmika magyaros jellegét.

A valamivel később komponált István király nyitány (1811 ősze) Presto-részének 5. ütemében stb. ugyanezt az előkés formulát alkalmazza, teljesen egyértelművé téve: itt magyaros muzsikáról van szó. A zongoraverseny idézett példáiból is láthatjuk, hogy Beethovennél a hősi gondolat igen gyakran magyaros köntösben jelenik meg.

31. kotta

Beethoven: Esz-dúr zongoraverseny részlete
(Az 5. ütem közepén, előkével induló részt érdemes összevetni Anton Wranitzky Bécsben, 1803-ban megjelent „alla Ungarese”-jével, vagy a Bécsben, ugyanekkor kiadott Galántai táncok sorozat 5. sz. darabjával (Studia M. 1979, 21, 165–166. l.). A Beethoven-részletben előkével és tenuto-jelzéssel nyer kiemelés a magyaros karakter, sajátos tagolást, a majdani VII. szimfónia gyászmenetének ritmikáját lopva be az induló lüktetésébe.)

32. kotta

Beethoven: István király nyitány (Presto) főtémája
(1811). Magyaros előke a 4. ütemben.

Strauss 1894 októberében 50 éves művészi jubileumát ünnepli Bécsben.

Megindultan, a rá oly jellemző szerénységgel és szeretetreméltósággal köszöni meg a jókívánságokat:

„Nem vagyok szónok. A kitiüntetések, amelyekben ma részesültem, elődeimnek köszönhetem, apámnak és Joseph Lannernek. Ők adtak nekem útmutatást, milyen módon érhető el haladás; ez egyedül a forma kibővítése által volt lehetséges. Ez volt az én érdemem, csekély érdemem. Kérem csak annak elfogadni. Érzem, hogy túlságosan megtisztelnek, túlságosan kitiüntetnek. Máris túl sokat beszéltem... Ne többet... már vége.”

Strauss jubileumát Budapest is szeretné megünnepelni. Strauss elfogadja a meghívást, és így Bécsen kívül a magyar fővárosban rendezik az egyetlen jubileumi ünnepséget, ahol a zeneszerző megjelenik.

A Pesti Hírlap 1894. december 1-jén a következőkről tudósít:

„Strauss János, aki egész családjával tegnap érkezett a fővárosba, a Nemzeti Szállóban ma fogadta a fővárosi Zeneművész Kör küldöttségét, mely őt a vasárnap délutáni, a Vigadó összes termeiben tartandó ünnepségre meghívta.”

A Vigadó-beli hangverseny után – amelynek közreműködői közül Hubay Je-

Ifj. Johann Strauss és Brahms

nőnek van a legnagyobb sikere – a Vigadó éttermében rendezett banketten Michalovich Ödön, a Budapesti Zeneművész Kör elnöke, majd a Kör védnöke, Apponyi Albert mond beszédet magyarul és németül, a végén Straussné egészségére ürtve poharát.

December 3-án Strauss a Cigánybárót dirigálja a Népszínházban. A hangulatra jellemző, hogy Hegyi Arankának a bácskai módon eltáncolt csárdást kétszer kell megisméltetnie. (Itt jegyezzük meg, hogy számos magyar énekesnek volt kiemelkedő szerepe abban, hogy Strauss operettjei sikert arattak. Marcel Prawy fel is teszi a kérdést (i.m. 184. l.): „Mi lett volna a bécsi operettből magyar sztárok nélkül?”)

Strauss 1897-ben megvásárolja Ischlben a Beethovennel egykor baráti kapcsolatban álló Erdődy grófnő villáját. Nyáron itt kertészkedik és tarokkozik. Apósán és Eduard öccsén kívül ismertebb kártyapartnerei: Ludwig Bösendorfer, Teodor Leschetitzky, Tilgner Viktor pozsonyi szobrász (a bécsi Mozart-emlékmű alkotója), Dóczi Lajos, Franz von Jauner, Schnitzer Ignác, Nikisch Artúr és Johannes Brahms. Legszűkebb baráti köréhez tartozik Goldmark károly is.

Strauss 1899. május 27-én heves hörghurutban megbetegszik, orvosa június 1-jén tüdő- és mellhártya-gyulladás állapotát állapít meg. Június 3-án, délután örökre lehunja szemét.

Június 6-án, a temetés napján olyan óriási a tömeg Bécsben, hogy a Zentral-fried-

hof (Központi temető) felé vezető utat le kell zárni. Beethoven, Schubert és Brahms sírja közelében, a jóbarát, Brahms muzsikájának hangjainál helyezik végső nyughelyére.

Felesége, Adél később így emlékezik rá, Johann Strauss leveleinek kiadásához írt előszavában.

„Johann Straussról, a művésztől már sok mindent leírtak, az embert magát azonban csak nagyon kevesen ismerik. Személyes énje ugyanakkor talán nem kis mértékben meghatározza művészi karakterét. Igazi, bécsi alaphangoktól átítatott szívéllyessége mindenkit megfogott, aki csak találkozott vele: nevetése, pajkosan villanó szeme, ragyogó humora bearanyozzák a mindennapok semmisségeit, az élet banalitásait. Naiv, mint egy gyerek, de művészi kérdésekben mégis meggondolt és komoly. Túlzott szerénységében saját munkáját ő maga ítélte meg mindig is a legszigorúbban, és a dolgozószobája magányában és legszűkebb környezetében volt a legboldogabb.”

Valamikor az 1700-as évek közepén, amikor Anglia, a tengerek ura még „uralta a hullámokat”, a britek készítették uralkodójuknak egy aranyhintót. És mintha csak egy mese elevenedne meg, különleges, ünnepi alkalmakkor a királynő ma is ezen a hintón hagyja el a palotát, a londoniak szeretetétől, ragaszkodásától övezve.

Bár a térképeken nem látható, Európa közepén is létezik egy „hol volt, hol nem volt” valcerkirályság, amelynek partjait a mesebeli Kék Duna hullámai mossák. A bécsi Musikverein aranyozott termében, minden év első napján ismét kékre varázsolja ezeket a hullámokat a képzelet, és a messzire hangzó, ismerős dallamok milliók lelkéig hatolnak, vigaszt, reményt nyújtva. Olyan ez, mint egy szellemidézés: titokzatos erők szabadulnak fel ilyenkor. Igazi mesevilág tárul elénk, és múltbéli utazásra hív mindenkit, akinek lelke fogékony a varázslatra – mindenütt... a Dunánál, a szép, kék Dunánál.

Valahol egy költő Bajáról álmodik, a valcerkirály neki muzsikál. És a zene bűvkörébe von mindenkit, miként egykor Lisztet, Wagnert, Brahmsot. Mindazokat, akik számára jelent valamit ez a Duna menti valcerkirályság...

Rakos Miklós